

ДЖОН БОЙН. «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ»

Розділ четвертий

Що вони побачили у вікно

Треба почати з того, що вони не були дітьми. Не всі вони принаймні. Там були маленькі хлопчики й великі хлопці, їхні батьки й діди. Можливо, і кілька дядьків. І ще деякі, що всім трапляються, але, схоже, не мають ніяких родичів. Тобто там були чоловіки всіх різновидів.

— Хто вони? — запитала Гретель, роззявивши рота від подиву не менш широко, ніж роззявляв її брат свого в ці останні дні. — Що це за місце?

— Я не впевнений, — сказав Бруно, намагаючись відгадати істину, наскільки можливо. — Але вдома краще, це я напевне знаю.

— А де ж дівчата? — запитала вона. — І матері? І бабусі?

— Можливо, вони живуть десь-інде, — припустив Бруно.

Гретель погодилася з ним. Вона не хотіла дивитися далі, але їй було дуже важко відвести погляд. Досі вона бачила тільки ліс, відкритий із її віконця, який здавався трохи темним, але добрим місцем для пікніків, якщо далі в ньому були галявини. Але з цього боку будинку видовище було зовсім іншим.

Починалося воно досить приємно. Під самим віконцем Бруно був сад. Досить великий сад, наповнений квітами, що росли на впорядкованих клумбах у ґрунті, який ретельно доглядав хтось, хто знав, що вирощувати квіти в такому місці було вчинком так само добрим, як запалювати маленьку свічку у вікні замку на огорнутому туманом болоті в темну зимову ніч.

Біля квітів була дуже приємна доріжка з дерев'яною лавою, і Гретель могла уявити, як вона сидить на сонці й читає книжку. Над лавою була набита дошка з написом, але Гретель не могла прочитати його з такої відстані. Лава була повернута до будинку — це було б дивною річчю, але не за таких обставин.

Десь за двадцять футів далі від саду, квітів і лави з написом над нею все змінювалося. Там була висока загорожа з колючого дроту, що тяглася понад усім будинком і загиналася вгору, простираючись далеко в обидва боки, далі, ніж сягав погляд. Загорожа була вищою, аніж дім, у якому вони стояли, і підтримували її величезні дерев'яні стовпи, схожі на телеграфні. На загорожі величезні мотки колючого дроту закручувалися у спіралі, і Гретель відчула несподіваний біль у тілі, коли побачила гостряки, що стриміли по всій довжині загорожі.

По той бік від неї не було трави; ніде вдалині не виднілося й жодної іншої зелені; натомість земля була утрамбована чимось схожим на дрібний пісок, і повсюди, куди досягав її зір, не було нічого, крім низеньких хатин, великих квадратних будівель і кількох далеких струменів диму. Вона розтулила рота, аби щось сказати, та коли зрозуміла, що не зможе знайти слова, щоб висловити свій подив, то зробила єдину розумну річ, про яку змогла подумати, і знову його стулила.

— Ти бачила? — сказав Бруно з кутка кімнати, почувуючись задоволеним, бо, хоч би що там зовні було — і ким би не були вони, — він побачив це першим

і міг це бачити, коли йому хотілося, з віконечка своєї спальні, а вона нічого такого зі свого віконечка бачити не могла, а тому це видовище належало йому, й він буде володарем усього, що вони спостерігатимуть, а вона буде його підлеглою.

— Я не розумію, — сказала Гретель. — Хто міг збудувати щось таке бридке?

— А воно справді бридке, — погодився Бруно. — Я думаю, ці хатини мають лише один поверх. Поглянь, які вони низькі.

— Мабуть, це сучасні типи будинків, — сказала Гретель. — Але ж тато ненавидить усе сучасне.

— Тоді ці будівлі йому не сподобаються, — сказав Бруно.

— Ні, — відповіла Гретель.

Вона стояла досить довго, мовчки дивлячись у вікно.

Вона мала дванадцять років і вважалася однією з найрозумніших дівчаток у своєму класі, тож стиснула губи, примружила очі й змусила свій мозок зрозуміти, на що вона тепер дивиться. Зрештою їй спало на думку лише одне пояснення.

— Це, мабуть, сільська місцевість, — сказала Гретель, обертаючись, аби поглянути на брата тріумфальним поглядом.

— Сільська місцевість?

— Так, це єдине пояснення, хіба ти не бачиш? Коли ми вдома в Берліні, ми живемо в місті. Ось чому там так багато людей, і так багато будинків, і школи переповнені, й ти не можеш перейти через центр міста пополудні в суботу, щоб тебе не штовхали від стовпа до стовпа.

— Атож... — сказав Бруно, киваючи головою й намагаючись устежити за плином її міркувань.

— Але нас навчали на уроці географії, що в сільській місцевості, де живуть фермери, а тварини й фермери створюють усю їжу, існують великі площі, як ця, де люди живуть, працюють і надсилають їжу, щоб годувати нас, — вона знову виглянула у вікно, й перед нею простяглася велика територія з чималими відстанями між хатинами.

— Оце ми й бачимо. Сільську місцевість. Можливо, це та територія, де ми маємо провести вакації, — сказала вона з надією в голосі.

Бруно подумав над її словами й похитав головою.

— Я так не думаю, — сказав він із глибокою переконаністю в голосі.

— Тобі лише дев'ять років, — нагадала йому Гретель. — Звідки ти можеш знати? Коли доростеш до мого віку, ти все розумітимеш набагато краще.

— Можливо, — погодився Бруно, який знав, що він молодший, але не міг погодитися з тим, що це робило його міркування менш слушними, — проте якщо це сільська місцевість, як ти запевняєш, то де тоді тварини, про яких ти кажеш?

Гретель розтулила рота, щоб відповісти йому, але не знайшла переконливої відповіді, тож знову виглянула у вікно, шукаючи поглядом тварин, але їх ніде не було видно.

— Там мають бути корови, свині, вівці та коні, — сказав Бруно. — Якщо це ферма. Не кажучи вже про курей і качок.

— А їх немає, — спокійно погодилася Гретель.

— І якби вони вирощували хліб, як ти припустила, — провадив Бруно, страшенно задоволений собою, — тоді, я думаю, ґрунт був би тут набагато кращим, ніж цей, ти так не думаєш? Я не бачу, що можна щось вирощувати на цьому бруді.

Гретель виглянула у віконце знову й кивнула головою, бо вона не була така дурна, щоб наполягати на своїй правоті, тоді як не випадало сумніватися, що дійсність їй суперечить.

— Можливо, тоді це не ферма, — сказала вона.

— Ні, не ферма, — погодився Бруно.

— Тобто це не сільська місцевість, — провадила вона.

— Думаю, що ні, — відповів він.

— Тобто ми перебуваємо не в нашому замиському домі, — зробила вона висновок.

— Думаю, що ні, — повторив він.

Він сів на ліжку й на мить побажав, щоб Гретель сіла поруч із ним, обняла його і сказала, що все налагодиться, і що раніше чи пізніше їм почне тут подобатися, і вони ніколи не захочуть повертатися в Берлін. Але вона досі виглядала з вікна й тепер дивилася не на квіти, не на вимощену доріжку, не на лаву й напис над нею, не на високу загорожу чи телеграфні стовпи, які підтримували її, не на мотки колючого дроту, не на твердий ґрунт по той бік загорожі, не на низенькі хатини й не на стовпи диму. Тепер вона дивилася на людей.

— Що це за люди? — запитала вона спокійним голосом, так, ніби запитувала не Бруно, а шукала відповіді в когось іншого. — І що вони тут роблять?

Бруно підвівся, й уперше вони стали поруч, плече до плеча, й дивилися на те, що відбувалося за п'ятдесят футів від їхнього нового дому.

Повсюди, куди вони дивилися, бачили людей: високих, низеньких, старих, молодих, — людей, які ходили сюди-туди. Деякі стояли групами, опустивши руки по боках, намагаючись тримати голови прямо, коли їх проминав солдат і його рот швидко розтулявся і стулявся — либонь, він кричав на них. Деякі шикувалися в чергу й штовхали тачки з одного кінця табору в другий, іноді вони зникали, обминаючи ту або ту хатину. Деякі стояли біля хатин спокійними групами й дивилися в землю, ніби брали участь у якійсь грі й не хотіли впадати комусь у вічі. Деякі підтримували себе милицями, і в багатьох були забинтовані голови. Інші тримали в руках лопати, й солдати вели їх до якогось місця, де їх було вже не видно.

Бруно й Гретель бачили сотні людей, але перед ними було так багато хатин, і табір простягався в таку далечінь, що вони не бачили, де він закінчується, і виникало враження, що людей тут не сотні, а тисячі.

— І всі вони живуть так близько від нас, — сказала Гретель, спохмурнівши. — У Берліні на нашій гарній тихій вулиці було лише шість будинків. А тепер тут так багато осель. Чому тато погодився працювати в такому бридкому місці з такою кількістю сусідів? Не бачу в цьому жодного сенсу.

— Подивись отуди, — сказав Бруно, і Гретель подивилася туди, куди він показував пальцем, і побачила, як із далекої хатини вийшов гурт дітлахів, як вони збилися до купи та як на них кричали кілька солдатів. Чим більше на них кричали, тим тісніше вони збивалися, але потім один із солдатів підбіг до них, і вони розділилися й стали так, як він хотів, щоб вони стали, тобто вишикувалися в одну лінію. Коли діти утворили таку лінію, солдати зареготали й заплескали в долоні, дивлячись на них.

— Це має бути якась репетиція, — припустила Гретель, знехтувавши той факт, що деякі з дітей, навіть старшого віку, навіть завбільшки, як вона, мали такий вигляд, ніби вони плакали.

— Я ж тобі сказав, що тут є діти, — промовив Бруно.

— Це не ті діти, з якими я хотіла би погратися, — сказала Гретель рішучим голосом. — Вони здаються дуже брудними. Гільда, Ізабель і Луїза щоранку миються у ванні, як і я. Ці ж діти мають такий вигляд, ніби вони не бачили ванни у своєму житті.

— Там справді дуже брудно, — сказав Бруно. — Але, може, у них немає ванн?

— Не будь дурнем, — сказала Гретель, усупереч тому, що їй знову й знову забороняли називати свого брата дурнем. — Хіба є такі люди, що не мають ванн?

— Не знаю, — сказав Бруно. — Може, це ті люди, у яких нема гарячої води?

Гретель ще дивилася протягом якогось часу, потім затремтіла й відвернулася.

— Я піду до своєї кімнати розставляти ляльок, — сказала вона. — З мого віконця краєвид набагато кращий.

Зробивши це зауваження, вона пішла геть, повертаючись через коридор до своєї спальні й зачинивши за собою двері. Але вона не відразу повернулася до своїх ляльок. Натомість сіла на ліжко, й безліч думок пролетіло крізь її голову.

А одна з останніх думок спала її братові, коли він дивився, як сотні людей на відстані роблять якісь свої справи. Його здивувало, що всі вони — малі хлопчаки, їхні батьки й діди, їхні дядьки, люди, яких можна зустріти на кожній дорозі і які, схоже, зовсім не мають родичів, були вдягнені однаковісінько: у смугасті піжами вгорі та внизу й у смугасті шапочки на головах.

— Як дивно, — промурмотів він, перш ніж відвернутися від віконця.

Розділ дванадцятий

Шмуть намагається відповісти на запитання Бруно

— Я знаю лише таке, — почав Шмуть. — До того, як ми приїхали сюди, я жив зі своєю мамою, батьком і братом Йосипом у маленькій квартирці над майстернею, де тато виготовляв годинники. Щоранку о сьомій годині ми разом снідали, а поки ми були у школі, тато ремонтував усі годинники, які люди приносили йому, й виготовляв нові. Він подарував мені чудового годинника, якого в мене більше нема. Там був золотий циферблат. Я накручував годинник щовечора, перед тим як лягав спати, і він завжди показував точний час.

— А що з ним сталося? — запитав Бруно.

— Вони забрали його в мене.

— Хто?

— Солдати, звичайно, — сказав Шмульт, так ніби це було найочевиднішою річчю у світі.

— А потім одного дня все почало змінюватися, — провадив Шмульт свою розповідь. — Я прийшов додому зі школи й побачив, що моя мати виготовляє для всіх нас пов'язки зі спеціальної тканини й малює зірку на кожній із них. Ось таку. Він намалював указівним пальцем на покритому пилюкою ґрунті:

І вона сказала нам, аби щоразу, виходячи з дому, ми вдягали на руку одну з цих пов'язок.

— Мій тато також носить на руці пов'язку, — сказав Бруно. — На своєму однострої. Вона дуже гарна. Яскраво-червона з чорно-білим малюнком на ній. Він намалював указівним пальцем інший малюнок на своєму боці колючої загорожі.

— Але ж вони зовсім різні, — сказав Шмульт.

— Ніхто ніколи не наказував мені носити пов'язку на рукаві, — сказав Бруно.

— Але я ніколи не просив, щоб мені її дали, — сказав Шмульт.

— Проте, думаю, мені це сподобалося б, — сказав Бруно. — Хоч не знаю, яку я носив би з більшим задоволенням, таку, як у тебе, чи таку, як у тата.

Шмульт похитав головою і продовжив свою розповідь. Він більше не думав про своє минуле, бо йому було дуже сумно згадувати своє життя над годинниковою майстернею.

— Ми носили пов'язки на рукавах протягом кількох місяців, — сказав він. — А потім знову все змінилося. Я прийшов додому одного дня, й мама сказала, що ми більше не зможемо жити в нашому домі.

— Це саме сталося й зі мною! — скрикнув Бруно, зрадівши, що він був не єдиним хлопцем, якого примусили переселитися. — Фурор прийшов до нас обідати, після чого ми переселилися сюди. І я ненавиджу бути тут, — голосно додав він. — Фурор теж приходив до вас і наказав вам переселитися сюди?

— Ні, та коли нам сказали, що нам не дозволено далі жити в нашому домі, то ми мусили перебратися в іншу частину Кракова, де солдати збудували хатини, оточені високим муром, і моя мати, мій батько, мій брат і я му- сили жити в одній кімнаті.

— Усі ви? — запитав Бруно. — В одній кімнаті?

— І не тільки ми, — сказав Шмульт. — Там жила ще одна родина, де батько й мати постійно билися між собою, а один із їхніх синів був більший, ніж я, і він бив мене, хоч я не вчинив нічого поганого.

— Ви не могли всі жити в одній кімнаті, — сказав Бруно, хитаючи головою.

— Це безглуздо.

— Усі ми жили там, — підтвердив Шмульт, кивнувши головою. Одинадцятро людей.

Бруно розкрив рота, щоб знову йому заперечити (він не міг повірити, що одинадцятро людей могли жити в одній кімнаті), але передумав.

— Ми жили там ще кілька місяців, — провадив Шмульт, — усі ми — у тій одній кімнаті. Там було одне маленьке вікно, але я не любив дивитися в нього, бо бачив стіну, а я ненавидів стіну, бо наш справжній дім був із її протилежного боку. І та частина міста була найгіршою з усіх, бо там завжди панував гамір і заснути було неможливо. І я ненавидів Луку, хлопця, який не переставав мене бити, хоч я нічого поганого не робив.

— Гретель б'є мене іноді, — сказав Бруно. — Вона моя сестра, — додав він. — І Безнадійний Випадок. Але незабаром я стану більшим і сильнішим, ніж вона, і вона тоді не знатиме, кого їй бити.

— Потім одного дня приїхали солдати на величезних вантажівках, — провадив Шмульт, якого, схоже, анітрохи не зацікавили витівки Гретель. — І всім наказали покинути оселі. Багато людей не хотіли нікуди їхати й ховалися, де тільки могли, але зрештою, я думаю, солдати переловили всіх. І вантажівки перевезли нас до потяга, а потяг... — він завагався на мить і став кусати собі губу. Бруно здалося, що Шмульт зараз заплаче, й він не міг зрозуміти чому.

— Потяг був жахливий, — сказав Шмульт. — По-перше, нас було надто багато в кожному вагоні. Там майже не- можливо було дихати. І стояв нестерпний сморід.

— Це тому, що ви напхалися в один потяг, — сказав Бруно, пригадавши два потяги, які він бачив на станції, коли вони покидали Берлін. — Коли ми їхали сюди, на протилежному боці платформи стояв інший потяг, але, схоже, його ніхто не бачив. Саме в нього ми й посідали. Ви також мали би сісти в нього.

— Не думаю, що нам би це дозволили, — сказав Шмульт, похитавши головою. — Ми не могли вийти зі свого вагона.

— Двері в кінці, — пояснив Бруно.

— Там не було дверей, — сказав Шмульт.

— Звичайно, там були двері, — сказав Бруно, зітхнувши. — Вони в кінці вагона, — повторив він. — Відразу після буфету.

— Там не було дверей, — наполягав Шмульт. — Якби вони були, ми всі вибігли б назовні.

Бруно щось промурмотів на тему: «Звичайно, вони були», — але так тихо, що Шмульт не почув.

— Коли потяг нарешті зупинився, — провадив Шмульт, — ми були в якомусь дуже холодному місці, і нам треба було йти.

— Нам подали автомобіль, — сказав Бруно тепер дуже голосно. Маму від нас забрали, а тата, Йосипа й мене оселили в хатині, де ми живемо досі.

Розповівши свою історію, Шмульт дуже засмутився, і Бруно не розумів чому; його поневіряння не здавалися йому такими жахливими, тим більше, що дуже схожу пригоду довелося пережити і йому.

— Там є багато інших хлопців? — запитав Бруно.

— Сотні, — відповів Шмульт.

Очі в Бруно широко розплющилися.

— Сотні? — перепитав він, приголомшений. — Це вкрай несправедливо.

Нема нікого, з ким я міг би погратися по цей бік загорожі. Нема жодного хлопця.

— Ми не граємося, — сказав Шмульт.

— Не граєтеся? Чому?

— У які ігри можемо ми гратися? — запитав він.

— У все що завгодно. У футбол, наприклад. Або в дослідження. До речі, ви там маєте що досліджувати? Щось цікаве?

Шмульт похитав головою й нічого не відповів. Він оглянувся назад, на хатини, а тоді знов обернувся до Бруно. Він не хотів ставити останнього запитання, але болі в шлунку примусили його:

— Ти не маєш із собою чогось їстівного? — запитав він.

— Боюся, що ні, — сказав Бруно. — Я хотів узяти із собою плитку шоколаду, але забув.

— Шоколад, — повільно промовив Шмульт, вистромивши язика. — Я їв його лише один раз у житті.

— Лише один раз? А я люблю шоколад. Я не можу його наїстися, проте мама каже, що він псує мені зуби.

— А хліба в тебе немає? Бруно похитав головою. Немає нічого, — сказав він.

— Обід у нас подають о пів на сьому. А коли обідаєте ви?

Шмульт знизав плечима й підвівся на ноги.

— Думаю, я ліпше піду, — сказав він.

— Можливо, ти зможеш прийти обідати до нас одного вечора, — сказав Бруно, хоч і не був переконаний, що це добра думка.

— Можливо, — сказав Шмульт, але в його словах прозвучав сумнів.

— Або я прийду до тебе, — сказав Бруно. — Можливо, я прийду, щоб зустрітися з твоїми друзями, — додав він із надією в голосі.

Він сподівався, що Шмульт сам запросить його в гості, але жодного знаку про це не було.

— Ти перебуваєш на неправильному боці загорожі, — сказав Шмульт.

— Я міг би пролізти під нею, — сказав Бруно, нахилившись і піднявши із землі колючий дріт.

Посередині між двома дерев'яними телеграфними стовпами він підіймався досить легко, й такий малий хлопчик, як Бруно, міг там легко пролізти.

Шмульт подивився, як Бруно намагався це проробити, й нервово поточився:

— Мені треба повертатися назад, — сказав він.

— Тоді я пролізу до тебе якогось іншого вечора, — сказав Бруно.

— Мені не дозволено бути тут. Якщо вони спіймають мене, у мене будуть проблеми.

Він обернувся й пішов геть, і Бруно знову відзначив, яким маленьким і худим був його новий друг. Він нічого не сказав про це, бо надто добре знав, як прикро ти почуваєшся, коли хтось критикує тебе за низенький зріст, а йому зовсім не хотілося скривдити Шмуля.

— Я прийду завтра! — закричав Бруно навздогін хлопчиків, що швидко віддалявся, а Шмуль нічого не відповів. Натомість він дуже швидко побіг до табору, залишивши Бруно самого-одного.

Бруно вирішив, що мав досить досліджень для одного дня, й рушив додому, збуджений тим, що з ним сталося, прагнучи чимдуж розповісти матері, батькові й Гретель — яка так йому позаздрить, що мало не лусне, — а ще Марії, кухарці та Ларсу про свою сьогоднішню пригоду та свого нового друга з чудернацьким ім'ям, розповісти про той дивний факт, що вони народилися в один день, але чим ближче він підходив до свого будинку, тим більше думав про те, що це ні до чого доброго не призведе.

Зрештою, міркував він, вони можуть не захотіти, щоб я з ним дружив, і якщо таке станеться, то можуть узагалі заборонити мені виходити з дому. На той час, коли він увійшов у парадні двері й відчув запах біфштекса, який смажили в печі на обід, він вирішив, що ліпше йому поки що тримати язика на припоні й не згадувати про свою зустріч жодним словом. Це буде його власна таємниця.

Бруно дотримувався думки, що коли батьки, а особливо сестри чогось не знають, то це не завдає їм великої шкоди.

Розділ п'ятнадцятий

І як він тільки міг?

Протягом кількох тижнів дощ то лив, то переставав, і Бруно й Шмуль не бачилися так часто, як їм би хотілося. Коли вони побачилися після першої великої зливи, Бруно відчув тривогу за свого друга, бо той ніби ще дужче схуд, а його обличчя стало ще сірішим, ніж було. Іноді Бруно приносив йому хліба з сиром. Але від будинку до місця зустрічі хлопчиків було далеко, іноді Бруно хотілося їсти дорогою, і він, надкусивши пиріжок, не міг не надкусити його ще, і зрештою від пиріжка залишався такий маленький шматок, що його не можна було давати Шмудеві...

Наближався батьків день народження, й мати вирішила влаштувати вечірку для всіх офіцерів, які служили в Геть-Звідси. Щоразу, коли вона сідала обміркувати плани на вечірку, лейтенант Котлер виявляв бажання допомогти їй і вдвох вони складали набагато більше списків, ніж було потрібно.

Бруно вирішив також укласти власний список. Список усіх тих причин, через які він терпіти не міг лейтенанта Котлера.

По-перше, той ніколи не всміхався й завжди мав такий вигляд, ніби міркує, кого йому викреслити зі свого заповіту. У ті рідкісні хвилини, коли лейтенант Котлер звертався до Бруно, він називав його «маленьким чоловічком», що було великою несправедливістю, бо, як казала мати, він просто ще не досить виріс...

Одного разу, коли Бруно дивився на табір із вікна своєї спальні, він побачив, як до загорожі підійшов собака й голосно загавкав, і лейтенант Котлер, почувши гавкіт, підійшов до собаки й застрелив його. Крім того, Бруно дратувала дурнувата поведінка Гретель, яка завжди вибігала з дому, коли лейтенант Котлер був поблизу.

І Бруно досі не забув пригоди з Павелом, офіціантом, який насправді був лікарем, не забув, як озвірів молодий лейтенант, коли Павел розлив на нього вино.

Пополудні напередодні вечірки на честь батькового дня народження... Бруно йшов до вітальні з новою книжкою, яку подарував йому батько і яка називалася «Острів скарбів», аби посидіти годину або дві й почитати, та в коридорі зіткнувся з лейтенантом Котлером, який щойно вийшов із кухні...

Бруно спробував обминати його, але з якоїсь причини лейтенант Котлер хотів поговорити з ним сьогодні.

- Усе готове для вечірки? — запитав він. - Я готовий, — сказав Бруно, який останніми днями проводив більше часу з Гретель і розвинув у собі смак до сарказмів. — А чи готові Ви, не знаю.

- Тут буде багато людей, — сказав лейтенант Котлер, важко дихаючи й озираючись навколо, наче це був його дім, а не дім Бруно. — Ми поводитимемося добре, чи не так?

- Я поводитимуся добре, — сказав Бруно. — А як поводитиметеся Ви, не знаю.

- Ти надто багато базикаєш як на такого маленького чоловічка, — сказав лейтенант Котлер...

- О, любий Курте, Ви ще тут, — сказала мати, виходячи з кухні. — У мене зовсім мало вільного часу... О! — вигукнула вона, помітивши, що Бруно стоїть тут. — Бруно! Ти що тут робиш?

- Я йшов до вітальні почитати свою книжку, — сказав Бруно. — Нарешті я налаштувався її почитати.

- Що ж, зайди на мить на кухню, — сказала вона. — Я маю приватно поговорити з лейтенантом Котлером.

І вони пішли вдвох до вітальні, й лейтенант Котлер зачинив двері перед носом Бруно. Закипівши гнівом, Бруно ввійшов до кухні, де його чекав найбільший сюрприз у житті. Там, дуже далеко від протилежного боку дротяної загорожі, сидів за столом Шмуль. Бруно не повірив своїм очам.

- Шмуль! — вигукнув він. — Що ти тут робиш?

Шмуль підвів погляд, і його нажахане обличчя розпливлося в широкій усмішці, коли він побачив перед собою друга.

- Бруно! — сказав він.

- Що ти тут робиш? — повторив Бруно, бо хоч досі геть не зрозумів, що відбувалося по той бік дротяної загорожі, та щось було в тамтешніх людях таке, що не дозволяло їм приходити в його дім.

- Він привів мене сюди, — сказав Шмуль.

- Він? — запитав Бруно. — Ти ж не маєш на увазі лейтенанта Котлера?

- А кого ж? Він сказав, що тут є для мене робота.

І коли Бруно подивився вниз, то побачив шістдесят чотири маленькі келишки, якими користувалася мати, коли приймала свої лікувальні лікери. Усі вони стояли на кухонному столику, а біля них була велика миска з теплою мильною водою й лежав стосик паперових серветок.

- Що, в Бога, ти тут робиш? — запитав Бруно.

- Вони наказали мені почистити келихи, — сказав Шмуль. — Їм знадобився хтось із тонкими пальцями.

- Ніби бажаючи підтвердити те, що Бруно вже знав, він простяг руку, й Бруно не міг не помітити, що вона схожа на руку скелета, якого гер Ліст приніс із собою одного дня, коли вони вивчали анатомію людини.

- Я ніколи раніше не помічав, — сказав він тихо, ніби звертаючись сам до себе.

- Чого ти ніколи не помічав? — запитав Шмуль.

У відповідь Бруно простяг свою руку, так що кінчики їхніх середніх пальців майже доторкнулися.

- Наші руки, — сказав він. — Вони такі різні. Поглянь! Обидва хлопці водночас подивилися вниз і завважили різницю. Хоч Бруно був малий для свого віку й зовсім не товстий, його рука здавалася здоровою і сповненою життя. Вени не виднілися крізь шкіру, а пальці не здавалися засохлими гілочками. Проте рука Шмуля розповідала зовсім іншу історію.

- Як вона в тебе стала такою? — запитав Бруно.

- Не знаю, — сказав Шмуль. — Колись вона була такою, як і в тебе, але я не помітив, як вона змінилася.

Бруно спохмурнів. Він подумав про людей у їхніх смугастих піжамах і про те, що могло відбуватися з ними, і, певно, відбувалося щось дуже погане, якщо люди ставали такими хворими. Усе це було для нього незрозумілим. Не бажаючи більше дивитися на руку Шмуля, Бруно відвернувся й відчинив дверцята холодильника, шукаючи там чогось поїсти. Він знайшов половинку фаршированого курчати, що залишилася від другого сніданку, і його очі спалахнули радістю, бо мало було страв, які він любив би більше за холодну курятину, фаршировану шавлією та цибулею. Він узяв ніж із шухляди, відрізав собі кілька шматків і намастив їх начинкою, перш ніж обернувся до свого друга.

- Я дуже радий, що ти тут, — сказав він, розмовляючи з напханим ротом. — Якби тобі не треба було почистити ці келишки, я показав би тобі свою кімнату.

- Він наказав мені не сходити з цього місця, бо інакше мене покарають.

- Нехай він мені не вказує, — промовив Бруно, намагаючись здаватися хоробрішим, ніж насправді був. — Це мій дім, а не його, і коли батька немає, то я тут розпоряджаюся...

Шмуль, здавалося, зовсім його не слухав. Натомість його погляд зосередився на шматках курятини та начинки, що їх Бруно недбало запихав собі в рот. Через мить Бруно усвідомив, на що дивиться його друг, і відразу почув себе винним.

- Пробач мені, Шмудю, — швидко сказав він. — Я мав би дати кілька шматків курятини й тобі. Ти голодний?

- Це те запитання, якого ти ніколи не повинен ставити мені, — сказав Шмуль, який, хоч ніколи у своєму житті й не зустрічався з Гретель, а також трохи тямив у сарказмах.

- Зачекай, я відріжу кілька шматків і для тебе, — сказав Бруно, відчинивши холодильник і відрізавши ще три добрі шматки.

- Ні, бо він може знову ввійти, — сказав Шмуль, швидко хитаючи

головою й дивлячись на двері.

- Може увійти? Ти ж не маєш на увазі лейтенанта Котлера?

- Мені доручено лише почистити келишки, — сказав Шмуль, розпачливо подивившись на миску з водою, яка стояла перед ним, а тоді глянув на шматки курятини, що їх Бруно нарізав для нього.

- Він не заперечуватиме, — сказав Бруно, якого збентежила тривога Шмуля. — Це ж тільки їжа.

- Я не можу, — сказав Шмуль, хитаючи головою, здавалося, він от-от заплаче. — Він прийде знову, я знаю, він прийде, — провадив він, швидко промовляючи свої слова. — Я мав би з'їсти їх тоді, коли ти запропонував мені їх, а тепер надто пізно, якщо я їх візьму, він увійде й...

- Шмулю! Ось, їж! — сказав Бруно, підступивши до друга й поклавши йому в долоню скибочки курятини. — Просто з'їж їх. Там ще багато залишилося для нашого чаю, про це не турбуйся.

Хлопець подивився на їжу у своїй долоні, а потім глянув на Бруно, широко розплющеними і вдячними, але нажаханими очима. Він кинув ще один погляд у напрямку дверей, а тоді, здавалося, ухвалив рішення, бо вкинув усі три шматки собі в рот, усі відразу, й розжував їх за двадцять секунд.

- Не їж так швидко, — сказав Бруно. — Ти захворієш.

- Мені байдуже, — сказав Шмуль, слабко усміхнувшись. — Дякую тобі, Бруно.

- Бруно усміхнувся йому у відповідь і хотів запропонувати йому ще чогось поїсти, але саме в цю мить лейтенант Котлер увійшов до кухні й зупинився, побачивши, що двоє хлопчиків розмовляють між собою. Бруно витріщився на нього, відчувши, що атмосфера відразу стала тяжкою. Плечі Шмуля опустилися, він узяв наступний келишок і заходився полірувати його. Не звертаючи уваги на Бруно, лейтенант Котлер підійшов до Шмуля й обпалив його лютим поглядом.

- Що ти робиш? — загорлав він. — Хіба я не наказав тобі відполірувати келишки?

Шмуль швидко кивнув головою й затремтів усім тілом, а тоді взяв іншу серветку й занурив її в миску з водою.

- Хто тобі дозволив розмовляти в цьому домі? — провадив Котлер. — Ти смієш не підкорятися мені?

- Ні, пане, — відповів йому Шмуль спокійним голосом. — Пробачте, пане.

Він подивився на лейтенанта Котлера, який спохмурнів, трохи подавшись уперед і нахиливши голову, пильно придивляючись до обличчя хлопця.

- Ти щось їв? — запитав він спокійним голосом, ніби не міг цьому повірити.

Шмуль похитав головою.

- Ти їв, — наполягав лейтенант Котлер. — Ти щось украв із холодильника?

Шмуль розтулив рота і спробував знайти слова, але нічого не знайшов. Він подивився на Бруно, його очі благали допомоги.

- Відповідай! — загорлав лейтенант Котлер. — Ти щось украв із холодильника?

- Ні, пане. Це він дав мені їжу з холодильника, — сказав Шмуль, сльози наповнили йому очі, коли він подивився в бік Бруно. - Він мій друг, — додав він.

- Твій... — почав лейтенант Котлер, збентежено подивившись на Бруно. Він завагався. - Що ти маєш на увазі, сказавши «мій друг»? — запитав він. — Ти знаєш цього хлопця, Бруно?

Бруно розкрив рота аби сказати: «Так», та побачивши злякані очі Шмуля, зрозумів, що не зможе цього сказати, бо не був менш зляканим.

- Ти знаєш цього хлопця? — повторив Котлер гучнішим голосом. — Ти розмовляв із ув'язненим?

- Я... він був тут, коли я ввійшов, — сказав Бруно. — Він чистив келишки.

- Я не про це тебе запитав, — сказав Котлер. — Раніше ти його бачив? Ти з ним розмовляв? Чому він каже, що ти йому друг?

Бруно хотів би втекти звідси. Він ненавидів лейтенанта Котлера, але той наступав на нього, і Бруно міг зараз думати лише про той день, коли він побачив, як лейтенант застрелив собаку, та про вечір, коли Павел розгнівав його так, що він...

- Скажи мені, Бруно, — загорлав Котлер, його обличчя почервоніло. — Я не запитуватиму тебе втретє.

- Я ніколи з ним не розмовляв, — відразу відповів йому Бруно. — Я ніколи не бачив його раніше у своєму житті. Я не знаю його.

Лейтенант Котлер кивнув головою — здається, він був задоволений відповіддю Бруно. Він повільно обернув голову, щоб подивитись на Шмуля, який більше не плакав, а лише дивився в підлогу, дивився так, ніби намагався переконати свою душу не жити більше в його хирлявому тілі, а вислизнути з нього, полетіти до дверей, а потім піднятися в небо й попливти далеко між хмарами.

- Ти відполіруй усі ці келишки, — сказав лейтенант Котлер дуже тихим голосом, таким тихим, що Бруно його майже не чув. Було таке враження, ніби його гнів змінився на щось інше. Не зовсім протилежне, але несподіване й жахливе. — А тоді я прийду забрати тебе й відведу тебе в табір, де ми поговоримо про те, як треба обходитися з хлопцями, які крадуть. Ти мене зрозумів?

Шмуль кивнув головою, підняв наступну серветку й почав полірувати наступний келишок; Бруно спостерігав, як тремтіли його пальці, й знав, що він боїться зламати один із них. Серце в нього опустилося, але він не міг відвернути погляд, хоч як хотів.

- Ходімо, малий чоловічку, — сказав лейтенант Котлер, підходячи до Бруно й поклавши недружню руку йому на плече. — Ти підеш до вітальні, читатимеш там свою книжку й покинеш цього малого — нехай кінчає свою роботу. Він промовив те саме слово, яке сказав колись Павелові...

Бруно кивнув головою, обернувся й покинув кухню, не озираючись назад. У шлунку йому булькотіло, й на мить він подумав, що його зараз знудить. Він ніколи не відчував такого сорому у своєму житті; він ніколи не сподівався, що

зможе повестися так жорстоко. Він дивувався, як хлопець, що вважав себе порядною персоною, міг так боягузливо повестися щодо свого друга. Він просидів у вітальні кілька годин, але не міг зосередитися на своїй книжці й не наважувався піти на кухню до пізнього вечора, коли лейтенант Котлер уже повернувся, забрав Шмуля й повів його назад до табору. Кожного з наступних полуднів Бруно приходив до того місця в загорожі, де вони зустрічалися, але Шмуля там жодного разу не було. Через тиждень він переконався в тому, що його провина надто жахлива, й друг ніколи не простить, але того ж таки дня прийшов у захват, побачивши, що Шмуль чекає на нього, сидючи на землі зі схрещеними ногами, як зазвичай, і споглядаючи пилюку під собою.

- Шмулю, — сказав він, підбігши до нього й сідаючи, майже плачучи від полегкості й каяття. — Пробач мені, Шмулю. Я не знаю, чому я так повівся. Скажи, що ти прощаєш мене.

- Усе гаразд, — сказав Шмуль, подивившись на нього. Його обличчя було вкрите синцями, й Бруно скривився, на мить забувши про своє пробачення.

- Що з тобою сталося? — запитав він, але не став чекати на відповідь. — Ти впав із велосипеда, чи не так? Бо таке було зі мною в Берліні два роки тому. Я впав, коли їхав надто швидко, й кілька тижнів ходив чорний і синій. Тобі болять?

- Я більше не відчуваю болю, — сказав Шмуль.

- Схоже, що це, це болять.

- Я більше нічого не відчуваю, — повторив Шмуль.

- Пробач мені за те, що сталося минулого тижня, — сказав Бруно. — Я ненавиджу цього лейтенанта Котлера. Він думає, що може тут усім розпоряджатися, але це не так. Він на мить завагався, відчуваючи, що повинен сказати це ще раз і якомога переконливіше.

- Пробач мені, Шмулю, — промовив він дзвінким і прозорим голосом. — Мені не віриться, що я не сказав йому правди. Я ніколи не підводив друга так, як тепер. Мені дуже соромно, Шмулю. І коли він це сказав, то Шмуль усміхнувся, кивнув головою, і Бруно знав, що друг його простив, а тоді Шмуль зробив щось таке, чого не робив ніколи. Він підняв нижню дротину колючої загорожі, як підіймав її, коли Бруно приносив йому їжу, але цього разу він просунув туди свою руку й тримав її там, чекаючи, поки Бруно зробить те саме, а тоді два хлопчики потисли один одному руки й усміхнулися один одному.

Це вперше вони торкнулися один одного.

Переклад Віктора Шовкуна